

Лекція №3.

Тема: Культура та цивілізація.

1. Поняття цивілізації: історія, тенденції розвитку.
2. Загальна характеристика стародавніх цивілізацій.

Література:

- 1) Левчук Л.Т., Гриценко В.С., Єфименко В.В. Історія світової культури: Навчальний посібник / За ред. Л.Т. Левчука – К.: Либідь, 2010, с. 59 – 186;
- 2) Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури: Навчальний посібник / В.С.Полікарпов. – К.: Знання, 2006, с. 43 – 116;
- 3) Культурологія /за ред. В.М. Пічі – Львів: «Магнолія плюс», 2003, с. 38-41.

1. Поняття цивілізації: історія, тенденції розвитку.

Поняття «цивілізація», починаючи з середини XVIII ст., широко вживається в різних галузях суспільних наук. Відповідно до етимології слова, яке означає загальний рівень культурного розвитку, і у відповідності з використанням його в значенні всього найкращого, що створено людиною, термін «цивілізація» семантично зблизився з поняттям «культура».

Велику роль у поширенні терміна відіграли **Н. Гізо, Т. Бокль, О. Шпенглер, А. Тойнбі, К. Маркс, Ф. Енгельс, Л. Гумільов.**

Основні ознаки цивілізації (Г.Чайлд):

- міста;
- монументальні громадські будівлі;
- податки або данина;
- інтенсивна економіка, в тому числі торгівля;
- виділення ремісництва;
- писемність;
- зачатки науки;
- розвинуте мистецтво;
- привілейовані класи;
- держава.

К. Клакхолм запропонував три ознаки:

- монументальна архітектура;
- міста;
- писемність.

Цивілізація (лат. *civilis* – громадянський, державний) – форма існування істот, наділених розумом; синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; ступінь розвитку матеріальної і духовної культури; процес становлення громадянського суспільства; відносно самостійне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні.

Автори термінологічного словника справедливо зазначають, що однозначного трактування цивілізації не існує. Спочатку термін використовувався для означення епохи, якій передували *дикунство і *варварство. «Цивілізація – останній ступінь розвитку людства після «дикунства» і «варварства» Л. Морган.

О. Шпенглер, заперечуючи існування загальнолюдської культури, доводить, що кожна відома нам культура – це є певний «**живий організм**» з тривалістю життя близько 1000 років. Потім настає «**смерть**» і залишається **форма – цивілізація**. Такий підхід щодо попередніх соціально-культурних утворень цілком виправданий. «Будь-яка культура неминуче переходить в цивілізацію. Цивілізація є доля, рок культури. Цивілізація ж завершується смертю, вона вже є початком смерті, виснаження творчих сил культури...Цивілізація є прагненням до світової могутності, до перебудови поверхні Земної кулі. Культура – національна, цивілізація – інтернаціональна...» М. Бердяєв.

Фундаментальні форми, притаманні кожній культурі, проявляються у **стилі цивілізації**.

Стиль цивілізації – системне явище, тому що у своєму розвитку цивілізація може охопити декілька культурно-історичних стилів. Зокрема, Візантія виникає в період романського стилю, а занепадає в період розквіту готичного. Дати означення стилів таких цивілізацій, як Єгипетська, Стародавня-Грецька, ацтеків чи інків – досить складно.

Відмінність понять «культура» та «цивілізація»:

- поняття «культура» семантично ширше, ніж поняття «цивілізація», воно застосовується як до невеликого племені (наприклад, культура ірокезів), так і до цілих континентів (наприклад, культура Європи);
- поняття культура включає в себе як НТП, так і духовно-гуманістичну спадковість між племенами, а в понятті «цивілізація» явно відчуваються матеріально-виробничі пріоритети;
- поняття «культура» тісно пов'язане з расовою і національною специфікою людських груп, в той час як поняття «цивілізація» тяжіє до загальнолюдських глобальних масштабів;
- поняття «культура» обов'язково передбачає наявність в ній цементуючого релігійного начала без якого неможлива будь-яка духовність – пружина будь-якої культури. Цивілізація – безрелігійна. «Культура має душу, цивілізація ж має тільки методи і знаряддя» (М.Бердяєв).

Малодослідженим залишається співвідношення благ сучасної цивілізації і культури. Ряд вчених вважає, що сучасні блага цивілізації в майбутньому можуть обернутися катастрофою для усієї культури. Окремі «блага цивілізації» (нова система моральних норм, правила поведінки тощо) різко суперечать традиціям національних культур народів, що сповідують іслам.

Буття культури – процес, що можна розділити на дві сфери: матеріальну і духовну.

Матеріальна культура включає фізичні об'єкти, створені руками людини (артефакти). Артефакти – створені людиною об'єкти, що мають відповідне символічне значення, виконують відповідну функцію і є цінністю для колективу чи суспільства.

Духовна культура – результат діяльності людського розуму (норми, правила, еталони, моделі і норми поведінки, закони, ритуали, символи, міфи, мова, звичаї). Вона існує в свідомості і підтримується людським спілкуванням.

2. Загальна культура стародавніх цивілізацій.

Наприкінці IV тис. до н. е. виникають **культури шумеро-аккадського Дворіччя (Месопотамії) та Давнього Єгипту. Суспільства Стародавнього Сходу розвивались вкрай повільно**, зберігаючи протягом значного часу залишки родового ладу з патріархальними підвалинами. **Давньосхідні держави** тримались централізованістю влади, яка замикалась на постаті сакралізованого правителя, реалізувалась через розвинутий чиновницький апарат, спиралась на залежність формально вільних землеробів.

Планування міст, архітектурні моделі, орнаментальні композиції, навіть силуети одягу тяжіли до правильних геометричних форм як символів організованого космосу.

Месопотамська цивілізація являла собою тип існуючої на давньому Близькому Сході сільськогосподарської цивілізації, заснованої на іригації.

У Месопотамії сформувалось декілька міст-держав на чолі з виборними царями-жерцями: Ур, Ерідуд, Ларга, Ніппур, Лагаш, Урук, Сіппар. Найбільшим містом був Вавилон, тому всю південну частину Месопотамії називали Вавилонією. Північна Вавилонія мала назву Аккад, південна – Шумер.

Шумери винайшли колесо, гончарний круг, бронзу, клинописне письмо (3000 р. до н. е.), почали виготовляти кольорове скло. Шумери створили правові кодекси, в літературі особливого значення набув епос міфологічного змісту (поема про Гільгамеша). Близько 2300 р. (-) Саргон I створив першу постійну професійну армію. Приблизно 2000 р. (-) була винайдена арифметика, в основі якої лежала 60 – річна система ліку.

Ставлення до смерті: єгиптяни серйозно і ґрунтовно готувались до потойбічного життя, світовий порядок – протиставлення чорної землі (культури) і білого піску (дикого світу), землі та води, Ра та Осіріса. Мали спеціальних людей – муміфікаторів. У **Месопотамії** ніхто не розраховував на потойбічне життя. **Вавилоняни** перші усвідомили проблему вибору програми поведінки людиною. Наука націлювалась на передбачення майбутнього. Створювались астрологічні прогнози, про що свідчать тексти на глиняних табличках.

Дух месопотамської культури відбиває руйнівну силу природи. У космосі бачили порядок (досягнутий, а не дарований), а не анархію. Жива істота, річ або абстрактне поняття (камінь, дерево, ідея) мали власну волю та характер. Міфологія – орієнтована на земне, гармоніювала з раціональним та логічним початками. Людина була створена, щоб працювати замість богів і на богів.

Слухняність була головною чеснотою. **Смерть** знаменує кінець життєвого шляху людини, стимулює жити мудро і осмислено, залишити по собі пам'ять.

Месопотамію можна вважати батьківщиною писемності (клинопис).

В IV тис. до н. е. в Єгипті виникли землеробство і скотарство.

У часи фараонів поділ усього суцього на чоловіче та жіноче начала був невід'ємною рисою життя. **Міфологія була основою обожнювання влади і постаті фараона.**

Фундаментальним принципом давньоєгипетської культури є віра у вічне життя, індивідуальне безсмертя. Завдяки цьому принципіві давньоєгипетський світогляд, сконцентрований на владі фараона, лишав простолюдином можливість самовираження, а вони, покликавши на допомогу всю магічну силу мистецтва, письменності і обрядів, намагалися увіковічити свої мумії, імена, свою душу, що залишала тіло, й свою життєву силу. Їх чекало вічне життя, справжнє божественне і справді царське (кожен стане супутником сонця). Ніхто не вимагав багатства фараонів і жерців, не прагнув ні землі, ні влади.

Вважалося, що досягнення вічного блаженства залежить від особистих якостей людини. І якщо в храмах лише фараон міг говорити від усього суспільства, то кожний єгиптянин, залежно від своїх коштів і заслуг, міг виразити себе, звівши власну гробницю.

Однак становище більшості єгиптян не було ідилічним. Вивчення жалюгідних останків бідних поселень дає змогу подивитися на повсякденне життя давніх єгиптян значно об'єктивніше, ніж оповідають нам про нього гробниці і храми.

На початку Стародавнього Царства тільки фараони могли увійти до загробного світу, і лише значно пізніше це стало доступним усім єгиптянам.

Важливий внесок давні єгиптяни зробили у медицину, геометрію, хімію, фізику, астрономію. Давньоєгипетський лікар був одночасно жерцем і магом, що характерно для Близького Сходу, де не було чіткої межі між медициною та релігією. В Стародавньому Єгипті вперше у світовій історії виникла медицина в сучасному її розумінні.

Високого рівня досягли різні види мистецтва (літературні жанри, скульптура, архітектура, музика, спів. Було вироблено принципи моральної поведінки та гуманізму.

Стародавній Єгипет був батьківщиною світової релігії та естетики.

Індійська культура посідає почесне місце в історії світової культури. Вона характеризується грандіозними досягненнями, здобутими більше ніж тритисячолітнього розвитку. Перші центри культури Індії **Харалпа** та **Мохенджо-Даро** датуються III тис. до н. е. Високого рівня досягло мистецтво малих форм – **гравюри на печатках, статуетки.** **Поширеною була практика зображення богів у людській подобі.** У II тис. до н. е. до Індії прийшли племена індо-аріїв, жерці яких створили зібрання гімнів «Рігведу». **Арії любили музику, гру на флейті, лютні та арфі під акомпанемент цимбалів і барабанів.** У гімнах згадується про спів і танці, про мистецтво танцюристок. Для Індії характерний **кастовий устрій** (брахмани, кшатрії, вайш'ї, шудри).

Вся **індійська література**, як релігійна, так і світська, сповнена натяками сексуального характеру, статевою символікою і відверто еротичними описами. Найвизначніші твори – «Веди», «Рамаяна», «Махабхарата».

Освічена людина могла писати вірші, бути живописцем, брати участь у літературних зборах. Розваги давньоіндійського жителя міста не обмежувались інтелектуальними заняттями. Численні свята, слідували один за одним протягом року і супроводжувались різними веселощами та процесіями.

Характерною рисою культури та мистецтва Індії є **численні релігії**, які взаємодіють між собою – індуїзм, джайнізм, буддизм, іслам. **Скульптурні зображення** були не лише творами мистецтва, а й втіленням того чи іншого божества. **Храмові комплекси**, в центрі яких перебувало головне божество, щедро прикрашали іншими скульптурними зображеннями богів та людей. Використовувались спільні ля всіх релігій образи – **лотос, змія, крокодил.**

Давні індійці мали значні досягнення в галузі лінгвістики, математики, астрономії, медицини.

Твори мистецтва часто мали **світський характер** і приносили естетичну насолоду.

Своєрідність **китайської культури** полягає у феномені рівня буденної свідомості – «**китайських церемоніях**». Соціальне функціонування яких являло собою суворий автоматизм набутого з коліски стереотипу залежно від статусу кожного китайця. Своєрідністю китайського мистецтва є те, що **поезія, живопис та каліграфія** не знають тих меж, які звичайно поділяють ці види мистецтва. Тема китайської естетики – добитися дійсної суті животворних джерел гармонії життя: **мистецтво та мистецтво життя – одне й те саме. Китайська поезія** вважається квінтесенцією мистецтва. Вона перетворює накреслені знаки, що **шануються майже як святиня**, у звук. Її вище завдання – поєднання людського генія з першоджерелами життєвих сил світу.

Китайські винаходи: румпель, компас, мачти, стремена, гармати, порох, папір, пристосування до друку, механічний годинник, приводний пас, ланцюгова передача, порцеляна. **Наукові досягнення:** десяткові дроби, пуста позиція для позначення нуля, біологічний захист рослин. **Медицина:** голковколювання, припікання, масаж.

З XI по III ст. до н. е. в Китаї з'явилося багато **предметів декоративно-прикладного мистецтва**, що використовувались для ритуальних цілей: бронзові дзеркала, різноманітні вироби з нефриту, лакові столики, шкатулки, музичні інструменти, прикрашеними орнаментами.

Під час правління **Цинь Ши-хуанді** (259 – 210 рр. до н. е.) створено дороги, прорито канали, створена єдина писемність. За його наказом створена **Велика Китайська стіна** (довжина - 750 км, висота – 10 м, ширина – 5 – 8 м). У **1974 р.** археологи знайшли 11 паралельних один одному підземних тунелів, оздоблених керамічною плиткою з чисельним (7 – 9 тис.) **теракотовим військом**, де кожен воїн, зроблений в натуральну величину, був наділений індивідуальними рисами. У створенні війська брало участь близько 700 тис. осіб. Крім теракотової армії разом з імператором було поховано живцем 70 тис. робітників разом з родинами та біля 3 тис. наложниць.

Японський вчений **Какузо Окакуро** сказав, що «Японія – музей азійських культур, і навіть більше, ніж музей». **Японська культура насичена контрастами** духовного життя: з одного боку, дивовижна ввічливість, значно сердечніше і менш церемонна, ніж у Китаї, з іншого – гострий меч самурая, сміливість, відвага і готовність до самопожертви, надзвичайна працелюбність співіснує з загостреним почуттям честі та обов'язку. **Естетичні уявлення** японців поєднують скромність і простоту, лаконізм та витонченість одягу, вбрання, інтер'єру, вміння звільнитись від повсякденності і знаходити духовне заспокоєння в прекрасній природі, що змодельована в мініатюрі у крихітному дворіку з каменями, мохом, джерельцем та карликовими деревами.

Японське мистецтво засноване на культі природи, родини, імператора. **Головна ціль європейських митців** – створення ідеалу краси, реалізація принципу «людина – міра усіх речей». **Японські поети, живописці, каліграфів, майстрів чайної церемонії виходять з принципу «природа – міра всіх речей».** Для більшості людей Японія асоціюється з **чайною церемонією, японським садом каміння, мистецтвом бонсай, орігамі, ікебанною, горою Фудзіяма, специфічною поезією та театром, каліграфією, нецке, самобутнім живописом, мистецтвом комбінування ароматів.**